

OSMANLI'DA PARA VAKFI UYGULAMASINA GÜÇLÜ BİR İTİRAZ: İMAM BİRGİVİ'NİN PARA VAKFI ALEYHİNDEKİ GÖRÜŞLERİ

A Strong Opposition to Cash Waqf Practice in the Ottoman Empire: Imam Birgivi's Opinions Against Cash Waqfs

Necmeddin GÜNEY

Dr. Öğr. Üyesi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Ahmet Keleşoğlu İlahiyat Fakültesi,
İslam Hukuku Anabilim Dalı, Konya, Türkiye

*Assist. Prof., Necmettin Erbakan University, Ahmet Kelesoglu Faculty of Theology,
Department of Islamic Law, Konya, Turkey*

necmguney@gmail.com | <https://orcid.org/0000-0002-3578-3231>

i Makale Bilgisi / Article Information:

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received: 05.03.2019

Kabul Tarihi / Accepted: 14.06.2019

Yayın Tarihi / Published: 30.06.2019

” Atıf / Cite as: Güney, Necmeddin. “Osmanlı'da Para Vakfı Uygulamasına Güçlü Bir İtiraz: İmam Birgivi'nin Para Vakfı Aleyhindeki Görüşleri”. *Mütefekkir* 6/11 (2019): 13-32. <https://doi.org/10.30523/mutefekkir.584338>.

© Telif / Copyright: Published by Aksaray Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi / Aksaray University Faculty of Islamic Education,68100, Aksaray, Turkey. Tüm Hakları saklıdır / All rights reserved.

İntihal / Plagiarism: Bu çalışma hakem değerlendirmesinden geçmiş, bir intihal yazılımı ile taranmıştır. İntihal yapılmadığı tespit edilmiştir. This article has gone through a peer review process and scanned via a plagiarism software. No plagiarism has been detected.

OSMANLI'DA PARA VAKFI UYGULAMASINA GÜÇLÜ BİR İTİRAZ: İMAM BİRGİVÎ'NİN PARA VAKFI ALEYHİNDEKİ GÖRÜŞLERİ

Öz

Vakıflar, İslam medeniyetinin önemli unsurlarından birini teşkil eden hayır kurumlarıdır. Vakıfların faaliyet alanı tarihi süreç içinde genişlemiş ve özellikle Osmanlı döneminde paranın vakfedilmesi uygulaması kısa sürede yaygınlaşmıştır. İlke olarak, vakfedilen malın gayri menkul/akar olması esastır. Bu sebeple, para vakıfları konusunda ciddi tartışmalar ortaya çıkmış ve özellikle Kanuni döneminde Ebüssuûd Efendi (ö. 982/1574) ve Çivizâde Muhyiddin Mehmed Efendi (ö. 954/1547) gibi ulemânın karşılıklı olarak kaleme aldığı risalelerde tez ve anti tezler ortaya konularak mesele derinlemesine tartışılmıştır. Tartışmaların yoğun yaşandığı dönemde henüz genç bir medrese talebesi olan Birgivi (ö. 981/1573), 1548'de Kanûnî'nin emriyle konu nihai olarak para vakıfları lehine karara bağlanmasına rağmen, sonraki yıllarda kaleme aldığı eser ve risalelerde paranın vakfının cevazına ve mevcut uygulama biçimine karşı çıkmıştır. Çalışmamız, konunun fihki ve tarihi arka planını, önceki tartışmaların taraflarını muhtasar biçimde ele aldıktan sonra, İmam Birgivi'nin konuyla ilgili görüş ve eleştirilerini, konuya değindiği dört eseri çerçevesinde ortaya koymaya çalışacaktır.

Anahtar Kelimeler: İslam Hukuku, Birgivi, Ebüssuûd, Para Vakfı, es-Seyfü's-Sârim.

A Strong Opposition to Cash Waqf Practice in the Ottoman Empire: Imam Birgivi's Opinions Against Cash Waqfs

Abstract

Waqfs are charities that constitute one of the important elements of Islamic civilization. The scope of activities of the foundations expanded in the historical process and the application of cash waqfs in the Ottoman period became widespread in a short time. In principle, a waqf can only be established based on real estate property. For this reason, serious debates arose about cash waqfs especially in the period of Kanuni, the thesis and anti-theses were put forward in the treatises written by the ulema such as Ebüssuûd Efendi (d. 982/1574) and Çivizâde Muhyiddin Mehmed Efendi (d. 954/1547). Imam Birgivi (d. 981/1573), was a young madrasa student during the time when the discussions were intense. Although the subject was decided in favor of the cash waqfs with the order of Kanûnî in 1548, he opposed this practice in the works and treaties he wrote in the following years. Our study, after discussing the fiqh related and historical background of the subject, and the parties of the previous debates, will try to put forward the opinions and criticisms of Imam Birgivi on the subject within the frame of his four treatises on this subject.

Keywords: Islamic Law, Birgivi, Ebüssuûd, Cash Waqfs, al-Sayf al-Sarim.

GİRİŞ

Vakıf kurumu, hayır işlerine süreklilik kazandıran önemli bir müessesedir. Hz. Peygamber döneminde başlayan ve yüzyıllar boyunca Müslümanlar arasında devam eden vakıf uygulamaları, Osmanlı devleti döneminde zirveye ulaşmıştır. Camilerin yanı sıra medrese, aşevi, hastane, mi-safirhane, han, hamam, kervansaray, suyolları ve çeşme gibi birçok yapının inşa edilmesi ve sürdürülmesi vakıflar vasıtasıyla mümkün olabilmiştir. Vakıflar, servet ve imkânların toplumun ekonomik olarak alt tabaka-

larına transferini sağladıkları için toplumsal huzura ciddi katkı sağlamışlardır.

İslam tarihi boyunca genellikle gayrimenkuller vakfa konu olmuştur. Paranın vakfa konu olup olamayacağı teorik olarak mezhep imamları döneminde gündeme gelse de, para vakıflarının ilk fiili uygulaması, Osmanlı döneminde ortaya çıkmıştır. Tam olarak ne zaman başladığına dair farklı tarihler verilmekle birlikte,¹ bir görüşe göre bu Fatih Sultan Mehmet dönemidir.²

Makalemizde, para vakfı tartışmasının ve tarafların ileri sürdükleri delillerin oturduğu zeminin daha iyi anlaşılması için, öncelikle mezheplerin vakfedilecek malda aradıkları şartlar ile menkul malların vakfedilmesi hakkındaki ihtihadlarına ana hatlarıyla yer verilecektir. Ardından konunun tarihi arka planına ve Birgivi'nin konuyla ilgili görüşlerine geçilecektir.

1. FIKHÎ ARKA PLAN

Vakf sözcüğü, durdurmak, alıkoymak ve hapsedmek anlamlarına gelir. Hanefi mezhebinde ve Osmanlı uygulamasında esas alınan bu tanıma göre *vakıf, bir aynı, menfaati insanlara ait olmak üzere, Allah'ın mülkü hükümünde kabul ederek temlik ve temellükten ebediyen alıkoymaktır.*³ Ebû Yûsuf ve İmam Muhammed'in görüşünü yansıtan bu tanıma göre, bir mal vakfedildikten sonra vakfedenin mülkiyetinden çıkarak ebedi olarak kamu mülkiyetine geçmekte, artık hiçbir şekilde özel mülkiyete konu olmayacak şekilde hükmi bir şahsiyet kazanmakta, bu mülkten sağlanan menfaat ise vakfiyede belirlenen yerlere tahsis edilmektedir.⁴

1.1. Vakfedilen Malda Aranılan Nitelikler

Mezhep imamları ve sonraki İslam hukukçuları, Hz. Peygamber döneminden itibaren Asr-ı saadette kurulan pek çok vakıf örneğinden hareketle vakıf hukukunu oluşturmuşlardır. Bu çerçevede, vakfeden kişide aranılan bazı şartlar olduğu gibi, *vakfedilecek malda da bulunması gerekli bazı nitelikler* gündeme gelmiştir. Müttekavvim (kendisinden yararlanmanın mümkün ve meşru) olması, belirli olması, vakfedenin mülkü olması ve bu mülkiyetin başkalarıyla ortak/hisseli olmaması bunlardandır.⁵

¹ Tahsin Özcan, *Osmanlı Para Vakıfları: Kanûnî Dönemi Üsküdar Örneği* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2003), 11.

² İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi* (Ankara: y.y., 1983), 1: 254.

³ Ömer Nasuhi Bilmen, *Hukûk-ı İslâmiyye ve İstilahât-ı Fıkhiyye Kâmûsu* (İstanbul: y.y., ts.), 4: 284.

⁴ Emrullah Dumlu, "XVI. Yüzyıl Osmanlı Uleması Arasında Para Vakıfları Etrafında Cereyan Eden Tartışmalar (Ebussuûd, İbn Kemal - Çivizâde, Birgivi)", *İlahiyat Tetkikleri Dergisi* 44/2 (2015): 306.

⁵ Muvaffakuddîn İbn Kudâme, *el-Muğni* (Kahire: y.y., 1968), 6: 35; İbn Âbidîn, *Hâsiye Reddü'l-muhtâr ale'd-Dürri'l-muhtâr şerhu Tenviri'l-ebâr* (İstanbul: y.y., 1985), 4: 341; Ömer Hilmi Efendi, *İthâfu'l-ahlâf fi ahkâmi'l-evkâf* (İstanbul: Matbaa-i Âmiri, 1307), 17-32.

Mâlikîler dışındaki mezheplerdeki genel görüşe göre, vakıfta devamlılık (te'bîd) aranır. Vakıf ancak sürekli ve ebedî bir statüde kurulabildiği için, vakfın konusu *ayn* olmalıdır. Bu fakihlere göre, geçici süreler için yapılacak vakıf işlemleri de geçersizdir.⁶ Mâlikîler ise vakıfların kurulmasıyla ilgili özel şartlar aramamışlardır. Bu sebeple, menfaatlerin ve bazı hakların da müstakil olarak vakfedilebileceğini, belli bir süreye bağlanan vakıfların da sahih olarak kurulacağını söylemişlerdir.⁷

Bu bağlamda gündeme gelen başka bir konu ise, *menkul malların vakfa konu edilip edilemeyeceği* hususudur. Çünkü para ve veznî/keylî mallar da netice itibarıyla menkul mallardır. Konuyu önce diğer üç mezhep açısından ana hatlarıyla sunduktan sonra Hanefî mezhebindeki detaylara geçilecektir.

Mâlikî, Şâfiî ve Hanbelî mezhepleri, menkul malların vakfını caiz görürler; ancak Mâlikîler dışındakiler bu malların fiziki varlığı (*ayn*'ı) tüketilmeden kendisinden devamlı surette yararlanılabilecek türden olmasını şart koşarlar. Yani hayvan, silah, ev eşyası, Kur'an, kitap gibi fiziki varlığı tüketilmeden yararlanılan menkul malların vakfı caizdir. Gıda maddeleri gibi tüketilen malların vakfı ise bu mezheplerdeki genel görüşe göre caiz değildir. Ancak her üç mezhepte de tüketilen malların vakfına da olumlu bakan görüşler mevcuttur.⁸

Hanefîlere göre, vakıflar için süreklilik şartı ancak gayrimenkullerde tam olarak gerçekleşir. Bu sebeple, prensip olarak vakfın gayrimenkul cinsinden olması asıldır.⁹ Ebû Hanîfe'nin görüşü bu yöndedir. Ancak Ebû Hanîfe'nin talepleri tarafından bu kaideye bazı istisnalar da getirilmiştir. Buna göre, şu durumlarda menkullerin de vakfedilmesi mümkün hale gelebilir:¹⁰

1. Ebû Yûsuf ve İmam Muhammed'e göre, bir gayrimenkule bağlı olan onu tamamlayıcı parçaların (mütemmim cüzler) veya bu akarın işleyiş ve

⁶ İbn Kudâme, *el-Muğni*, 6: 26; İbn Âbidîn, *Hâşiye Reddül-muhtâr*, 4: 351.

⁷ Ebu'l-Berekât Sîdî Ahmed b. Muhammed Derdîr, *eş-Şerhu's-sağîr alâ Akrabi'l-mesâlik ilâ mezhebi'l-İmâm Mâlik* (Kahire: el-Bâbî el-Halebî, 1952), 2: 298; Hacı Mehmet Günay, "Vakıf", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2012), 42: 476-477.

⁸ Ebu'l-Abbâs Şehabeddin Ahmed b. İdrîs Karâfî, *ez-Zehîra*, thk. Muhammed Haccî (Beyrut: y.y., 1994) 6: 313; Ebu İshak Cemaleddin İbrahim b. Ali Şîrâzî, *el-Mühezzeb*, thk. Zekeriyya Umeyrat (Beyrut: y.y., 1995/1416), 2: 322-323; İbn Kudâme, *el-Muğni*, 6: 35; Dumlu, "Para Vakıfları Etrafında Cereyan Eden Tartışmalar", 309-310.

⁹ Ömer Hilmi Efendi, *İthâfu'l-ahlâf fi ahkâmî'l-evkâf*, 18, md. 58.

¹⁰ Burhânuddîn Ebu'l-Hasen Ali b. Ebû Bekir Merğînânî, *el-Hidâye şerhu Bidâyeti'l-mübedî (Fethu'l-Kadîr'le birlikte)* (Kahire: y.y., 1389/1970), 6: 216-218; Ebu Bekir Muhammed b. Ebû Sehl Serahsî, *el-Mebsût* (Beyrut: y.y., 1414/1993), 12: 45; Burhâneddin İbrahim b. Musa Trablûsî, *el-İs'âf fi ahkâmî'l-evkâf*, 2. Baskı (Mısır: y.y., 1320), 24-25; "Vakf", *el-Mevsûatü'l-fikhiyye* (Kuveyt: Vezaratu'l-Evkâf ve'ş-Şuûni'l-İslâmîyye, 2006), 44: 164-165; Hamdi Döndüren, *İslâm Hukukuna Göre Günümüzde Vakıf Meseleleri* (İstanbul: Erkam Yayınları, 2016), 40-41.

devamına hizmet eden menkullerin vakfedilmesi mümkündür. Çünkü aslen caiz olmayan bir şey, asla tâbi olması halinde caiz hale gelebilir.¹¹ Mesela, bir arsayla birlikte üzerindeki binanın, tarım aletlerinin ve bazı hayvanların vakfedilmesi böyledir.

2. Bir menkulün vakfedilebileceği hususunda nass bulunması halinde de bu vakıf geçerlidir. Mesela bir akara tabi olmasa bile, silah, zırh, at ve deve gibi savaş alet ve malzemelerinin vakfedilmesi bu kapsamdadır. Hâlid b. Velîd'in silah ve zırhını vakfettiği bilinmektedir.¹² Ebû Yûsuf, menkulün vakfını 'kıyasa aykırı sabit olan hüküm' kapsamında gördüğü için, bu konudaki istisnaları asr-ı saadetten/sahabeden nakledilen uygulamalarla sınırlı tutmuştur.

3. İmam Muhammed'e göre, vakfedilmesi örf ve teâmül haline gelen (*teâruf*) menkullerin vakfı geçerlidir. İmam Muhammed bu hükme, istihsan yöntemi yoluyla kıyası (konuyla ilgili temel prensibi) terk ederek ulaşmaktadır. İmam Muhammed'e göre, toplumun ihtiyacı neticesinde vakfedilmesi örf haline gelen mushaf, kitap, ev, balta, gelinlik, mutfak eşyası ve bazı kapların vakfı caiz ve geçerlidir.

Osmanlı uygulamasında menkullerin vakfı konusunda İmam Muhammed'in görüşü esas alınmıştır.¹³ Buna göre, çiftçiler için tohumluk buğday vb. hububatlar, süt veren hayvanlar, gelinlik ve süs eşyaları gibi menkul mallar vakfedilerek fakirlerin bunlardan yararlanması sağlanmıştır.

Bazı Hanefi kaynaklarda İmam Muhammed'den, örf bulunmasa da menkul vakfının mutlak olarak caiz olduğu görüşü; Ebû Yûsuf'tan ise örf bulunması durumunda menkul vakfının caiz olacağı görüşü aktarılmaktaysa da, bu nakiller yukarıda zikredilen nakillere göre daha zayıf görülür.¹⁴

Vakfedilen menkul malların kullanımı da akarlarda olduğu gibi vakfın şartnamesine tabidir. Bunlardan ya doğrudan istifade edilip iade edilmesi (iare: kullanım ödücü) ya da bunların işletilmesinden elde edilen gelirin hayır cihetine sarf edilmesi mümkündür. Elbette vakfedilen bu menkullerin kullanımı hususunda, vakıf senedinde belirlenen şekil ve şartlara uygun hareket edilmelidir.

1.2. Para Vakfının Fıkhi Durumu

Fıkhi açıdan üzerinde kısaca durmak istediğimiz diğer bir konu,

¹¹ Mecelle, md. 54: "Bizzat tecviz olunmayan şey bi't-tebe'a tecviz olunabilir."

¹² Buhârî, "Cihad", 89; Müslim, "Zekat", 11.

¹³ İbn Âbidîn, *Hâşiye Reddül-muhtâr*, 4: 364; Ömer Hilmi Efendi, *İthâfu'l-ahlâf fi ahkâmî'l-evkâf*, 18, md. 58.

¹⁴ İbn Âbidîn, *Hâşiye Reddül-muhtâr*, 4: 363.

menkul vakfının bir alt türü olarak *paranın ve veznî/keylî malların vakfedilmesinin caiz olup olmadığı* meselesidir.

Yukarıda ifade edildiği üzere paranın vakfedilmesi, Osmanlıya özgü bir uygulamadır. Osmanlı uygulamasında genellikle cami, çeşme, medrese vb. müesseseler için vakıflar kurulmakta ve bu vakıfların mal varlıkları içerisinde, kira getiren gayrimenkullerin yanı sıra, işletilmek üzere vakfedilmiş paralar da bulunmaktadır. Ancak gayrimenkulden bağımsız olarak yalnızca paraların vakfedildiği de vakidir. Paraların vakfedilmesindeki amaç, kredi veren bir kurum oluşturmak veya toplumun finansman ihtiyacını karşılamak değildir. Asıl amaç, vakıf kurulurken amaçlanan hizmetin söz konusu paranın işletilmesiyle elde edilen gelirle verilmesi ve sürdürülmesidir. Vakfın yapılarının (bina, çeşme vb.) her türlü bakım ve tamirata da elde edilen bu kârlardan karşılanabilmektedir.

Paranın vakfı konusu, Osmanlı dönemine kadar vakıfla ilgili tartışmaların merkezinde yer almamış, bazı kaynaklarda örnek kabilinden zikredilmiş olsa da detaylandırılmamıştır. Bunun bilinen tek istisnası, aşağıda verilecek olan İmam Züfer'in öğrencisinden nakledilen görüşüdür. Konuyla ilgili olarak eski fıkıh kitaplarında detaylı bir tartışma söz konusu değildir.

Hanefiler dışındaki üç mezhep, yalnızca tüketilmeden kullanılan menkul malların vakfedilmesini tercih etse de, bu mezheplerin kendi içindeki görüşler tümüyle para vakfına karşı değildir. Şâfiîlerde altın ve gümüşten yapılmış süs eşyalarının vakfının caiz olduğu hususunda ittifak vardır. Zira bunlar tüketilmeden kullanılır; diğer menkuller ise ihtilaflıdır. Hanbelîlerde, para, yiyecek, mum gibi aslı bâki kalarak kendisinden yararlanma imkânı olmayan şeylerin vakfı -tercih edilen görüşe göre- sahih görülmesi de¹⁵ mezhepte cevaz görüşü de vardır. Mâlikîlerde ise zaten vakıfta ebedilik gibi ölçüler aranmadığı için paranın vakfedilmesi caiz görülmüştür. Dolayısıyla Mâlikîler'deki mutemet görüş ile Şâfiî ve Hanbelî fakihlerinden bir kısmına göre nakit para vakfı sahih ve caizdir. Yine bu üç mezhep, vakfedilen menkullerin arkasının kesilme ihtimali halinde bunların *istibdâl* yoluyla devamlı gelir getirecek bir akara çevrilmelerini öngörmüşlerdir.¹⁶ Ayrıca orta yaştaki tabiûn uleması arasında önemli bir fakih kabul edilen İbn Şihâb ez-Zührî'ye (ö. 124/742) para vakfı mefhumunu içeren bir soru sorulmuş ve o da bu paradan yenilmesini caiz görmediğini ifade etmiştir.¹⁷

Hanefî mezhebi içindeki görüşlere baktığımızda, öncelikle Ebû Hanîfe ve Ebû Yûsuf'un vakfa konu mallarda aradıkları şartlar açısından,

¹⁵ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 6: 34-35.

¹⁶ Döndüren, *Günümüzde Vakıf Meseleleri*, 88; "Vakf", *el-Mevsûatü'l-fikhiyye*, 44: 167; Günay, "Vakıf", 42: 477.

¹⁷ Buhârî, "Vasâyâ", 31.

paranın vakfedilmesi hiçbir şekilde caiz değildir. İmam Muhammed'in görüşünün esas alındığı klasik dönem Hanefî literatüründe ise, paranın ve keylî/veznî olan mislî malların vakfedilmesi, haklarında nas veya teamül bulunmadığı gerekçesiyle câiz görülmemiştir.¹⁸

Yalnızca İmam Züfer, para ve keylî/veznî mislî malların vakfını mutlak olarak caiz görmüştür. Züfer'in bu görüşünün râvîsi, aynı zamanda öğrencisi olan muhaddis ve kadı Muhammed b. Abdullah el-Ensârî'dir (ö. 215/830). Züfer, vakfedilecek nakit paraların işletilme yöntemlerini de mudârabe veya bidâa olarak belirlemiş, bunlardan elde edilen kârın vakfın hayır yönüne harcanacağını ifade etmiştir.¹⁹ Hanefî mezhebinde Züfer'in görüşüyle amel edilen az sayıda konu varsa da, Züfer'in bu görüşü klasik dönemde kabul görmemiş, İmam Muhammed'in *teâruf* ölçüsünü esas alan görüşü tercih edilmiştir.

2. TARİHİ ARKA PLAN

Osmanlı para vakfı uygulaması 15-16. yüzyıllarda giderek yaygınlaşmış,²⁰ Yavuz Sultan Selim (ö. 926/1520) döneminde yayınlanan kanunnameyle tanzim edilmiş,²¹ Kanûnî (ö. 973/1566) döneminden itibaren ise oldukça yaygınlaşarak önemli bir finans kaynağı haline gelmiştir. Ayrıca vakfiyelerde belirlenen sabit kâr oranları sebebiyle, Osmanlı ekonomisinin istikrarlı bir yapıya kavuşmasında da para vakıflarının büyük katkısı olduğu bazı araştırmacılar tarafından ifade edilmiştir.²²

Paranın vakfedilmesi yaygınlaştıkça ve genel vakıflar içinde önemli bir orana ulaştıkça, paranın vakfının cevazı konusu da Osmanlı uleması arasında ciddi olarak tartışılmaya başlanmıştır. Bu tartışmalar özellikle 16. yüzyılda zirveye ulaşmıştır. Konuyla ilgili tartışmalar, karşılıklı olarak yazılan risâleler, bunlara karşı yazılan reddiyeler ve mektuplar aracılığıyla, ilmi ciddiyet içinde yürütülmüştür. Osmanlı devletinde resmi mezhep olarak Hanefî mezhebi uygulandığı için tartışmalar daha ziyade Hanefî mezhebi içindeki görüşler ekseninde yürütülmüş ancak diğer mezheplere de atıfta bulunulmuştur.²³

¹⁸ Ebu'l-Hasen Ahmed b. Muhammed Kudûrî, *et-Tecrîd: el-Mevsûatü'l-fikhiyyetü'l-mukârane*, thk. Muhammed Ahmed Sirâc - Ali Cuma (Kâhire: y.y., 2004), 8: 3789; Merğînânî, *el-Hidâye*, 6: 218.

¹⁹ Burhâneddin el-Buhârî, *el-Muhîtu'l-burhânî fi'l-fikhi'n-Nu'mani*, thk. Abdulkerîm Sâmf el-Cundî (Beyrut: y.y., 1424/2004), 6: 119; Trablûsî, *el-İs'âf*, 22 - 25; İbn Âbidîn, *Hâşiye Reddül-muhtâr*, 3: 608, 4: 363-364.

²⁰ Para vakıflarının yaygınlaşma süreci için bkz. Mandaville, Jon. "Usurious piety: The Cash Waqf Controversy in the Ottoman Empire". *International Journal of Middle East Studies*, 10/3 (1979): 290-292.

²¹ Ahmet Akgündüz, *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri* (İstanbul: Fey Vakfı Yayınları, 1990), 1: 238.

²² Döndüren, *Günümüzde Vakıf Meseleleri*, 87; Konunun ayrıntılı bir tahlili için bk. Bulut, Mehmet - Cem Korkut. "Finansal İstikrar ve Para Vakıfları Etkisi: Rumeli Para Vakıfları Örnekleri". *İslam Ekonomisi ve Finans Dergisi* 2/1 (2016): 55-76.

²³ Para vakıfları literatürüne dair bir değerlendirme için bk. Kaya, Süleyman. "Para Vakıfları Üzerine".

Konuya ilişkin bilinen ilk risâle, Yavuz Sultan Selim döneminde Şeyhülislam olan Kemalpaşazâde'ye (İbnü'l-Kemâl) (ö. 940/1534) aittir. Kısa ve öz şekilde yazılmış bu risalede para vakıflarının caiz olduğu savunulmuştur.²⁴ Konuyla ilgili gerçekleşen çift taraflı ilk tartışma ortamı ise, Sa'dullah Sadi Çelebi'nin Şeyhülislamlığı döneminde, 1537 yılında yaşanmıştır. İki de kazaskerlik görevi yürüten Koca Çivizâde Şeyh Mehmed Muhyiddin Efendi (ö. 954/1547) ile Ebüssuûd Efendi arasında ortaya çıkan tartışmada, Ebüssuûd Efendi para vakıflarının meşruiyetini savunmuş, Çivizâde ise *vakf-ı nukûda* karşı çıkmıştır. Ebüssuûd Efendi, yazdığı '*Risâle fi vakfi'l-menkûl ve'n-nukûd*' isimli risalesinde,²⁵ gerekli şartlara uyularak yapılan ve hâkimce karar verilen nakit para vakfının sahih ve bağlayıcı olacağını ifade etmiştir. Çivizâde ise yazdığı reddiyede, bunun aksini iddia etmiştir.²⁶

Bu tartışmalar sadece ilmi boyutta kalmamış, taraflar görüşlerinin Osmanlı devletinde resmîyet kazanması için de çaba göstermişlerdir. Çivizâde'nin azledilerek Ebüssuûd'un 1545'te Şeyhülislam olduğu dönemde, Çivizâde de Rumeli kazaskeri olmuş ve Ebüssuûd'un para vakıfları lehindeki görüşüne rağmen Çivizâde'nin gayretleriyle, Kanûnî para vakfını yasaklayan bir emr-i şerif düzenlemiştir. Bir yanda Şeyhülislam Ebüssuûd'un para vakıfları lehinde görüşe sahip oluşu, diğer yanda Rumeli kazaskerinin görüşünü esas alan Padişahın para vakfını men eden emri, idareciler ve halk nezdinde kafa karışıklığı oluşturmuştur. Bunun üzerine, Sofyalı fakih Bâlî Efendi (ö. 960/1553), Kanûnî'ye, Çivizâde'ye ve Çivizâde'nin talebeliğini yapmış Şah Çelebi'ye paranın vakfına cevaz ve izin verilmesini talep eden mektuplar göndermiştir. Bu mektuplarında Bâlî Efendi, para vakıflarının Rumeli'nin fethinden beri üç yüz yıla yakın süredir var olduğunu, bu uygulamaya genel olarak cevaz verildiğini ifade etmiş, para vakıflarının toplumsal işlevini hatırlatarak, yasaklanması sebebiyle ortaya çıkacak sakıncalara dikkat çekmiştir.²⁷ Benzer şekilde

Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi 1/1 (2003): 189-203.

²⁴ Risalenin içeriği ve çevirisi için bk. Özcan, Tahsin. "İbn Kemal'in Para Vakıflarına Dair Risâlesi". *İslâm Araştırmaları Dergisi* 4 (2000): 31-41.

²⁵ Çok sayıda yazma nüshası olan Ebüssuûd'un risalesi farklı isimlerle kaydedilmiştir: *Risâle fi vakfi'l-menkûl ve'n-nukûd*; *Mevkûfu'l-ukûl fi vakfi'l-menkûl* veya *Risâle fi cevâzi vakfi'n-nukûd*. Risâle, Birgivi'nin reddiyesiyle birlikte Osmanlı döneminde İstanbul'da iki defa yayınlanmıştır. Tarihsiz (1280?) taşbasma halinde Birgivi'nin risâleleriyle birlikte; ayrıca Seyyid Alizâde'ye ait *Şerhu Şir'ati'l-İslâm* isimli eserin kenarında Birgivi'nin reddiyesiyle birlikte yayımlanmıştır (İstanbul: İkdâm Matbaası, 1326, 435-573). Risale hakkında detaylı bilgi için bk. Okur, Kâşif Hamdi. "Para Vakıfları Bağlamında Osmanlı Hukuk Düzeni ve Ebüssuûd Efendinin Hukuk Anlayışı Üzerine Bazı Değerlendirmeler". *Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4/7-8 (2005): 33-58.

²⁶ '*Risâle fi vakfi'n-nukûd*' veya '*Risâle fi vakfi'd-derâhim ve'd-denânir alâ Risâleti Ebi's-Suûd*' isimli bu risalenin çok sayıda yazma nüshası kütüphanelerde mevcuttur. Üç örnek nüsha: Süleymaniye Kütüphanesi Reşid Efendi Bölümü, 1177: 158b-161a; Laleli, 3720: 112a-116a; Tekelioğlu, 369: 41-56.

²⁷ Ayrıntılı bilgi ve mektupların metinleri için bk. Özcan, Tahsin. "Sofyalı Bâlî Efendi'nin Para Vakıflarıyla İlgili Mektupları". *İslâm Araştırmaları Dergisi* 3 (1999): 125-155.

Fenârîzâde Muhyiddin Efendi (ö. 954/1548) de Çivizâde'ye para vakıfları üzerindeki yasağın kaldırılması için bir mektup²⁸ yazmıştır.

1547'de Çivizâde vefat ettikten sonra, 1548 yılında para vakfının cevazı ve tescili yönünde emir²⁹ çıkarılmasıyla, para vakıfları resmi ve bağlayıcı bir uygulama haline gelmiş³⁰ ve konu Osmanlı devleti açısından kalıcı bir çözüme kavuşmuştur.³¹ Uygulamada, tenkitlerin bertaraf edilmesi için İmam Züfer'in görüşü esas alınarak vakfiyeler düzenlenmiş, Züfer'in görüşüne göre vakfın sıhhatine; İmameyn'in görüşüne göre de vakfın lüzûmuna karar verilmiştir.³²

Konuyla ilgili tartışmalar 1548'de para vakıfları lehindeki resmi emrin yürürlüğe girmesiyle kapanmış değildir. Birgivi bu tarihte henüz 25 yaşındadır ve muhtemelen Kazasker Abdurrahman Efendi'nin yanında mülâzımlık (mesleki staj) görevini yürütmektedir.³³ Aşağıda görüleceği üzere, Birgivi'nin para vakıflarına karşı çıkacağı ilk risale, bu tarihten en az 12 yıl sonraya tekabül etmektedir. Gerek Birgivi'nin bu konuları çeşitli eserlerinde gündeme getirmiş olması, gerekse de yazdığı risalelerin çok sayıda yazma nüshasının bulunması, konunun teorik düzeyde de olsa sonraki yıllarda hala gündemde olduğunu göstermektedir.

3. BİRGİVİ'NİN KONUYLA İLGİLİ GÖRÜŞLERİ VE İTİRAZLARI

Konumuza geçmeden önce İmam Birgivi'yi çok kısa olarak tanıtıp detayını bu konuda yapılmış çok sayıdaki çalışmaya³⁴ havale etmek istiyoruz:

Asıl adı Takıyyüddin Mehmed'dir. Birgili Mehmed Efendi olarak bilinir. 929/1523'te Balıkesir'de doğmuş ve ilk eğitimini burada müderris olan babası Pir Ali'den almıştır. İstanbul'da medrese tahsilini ve mülâzemetini tamamladıktan sonra Edirne'de bazı medreselerde müderrislik

²⁸ Mehmet Fenari, *Çivizâde'ye Mektup*, Süleymaniye Kütüphanesi Şeyhülislam Esad Efendi Medresesi, nr. 188: 56a. (Tahsin Özcan, "Para Vakıflarıyla İlgili Önemli Bir Belge", *İLAM Araştırma Dergisi*, 3/2 (1998): 112'den naklen.)

²⁹ Bu metin için bk. Özcan, Tahsin. "Para Vakıflarıyla İlgili Önemli Bir Belge". *İLAM Araştırma Dergisi* 3/2 (1998): 107-112.

³⁰ Günay, "Vakıf", 42: 477.

³¹ 1545-1548 yılları arasında gerçekleşen bu tarihi sürece dair detaylı bilgiler için bk. Karataş, Hasan. "The Cash Waqfs Debate of 1545-1548: Anatomy of a Legal Debate at the Age of Süleyman the Lawgiver". *İnsan ve Toplum* 1/1 (2011): 45-66.

³² İsmail Kurt, *Para Vakıfları: Nazariyat ve Tatbikat* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 1996), 20-21; Emrullah Dumlu, "Para Vakıfları Etrafında Cereyan Eden Tartışmalar (Ebussuûd, İbn Kemal - Çivizâde, Birgivi)", *İlahiyat Tetkikleri Dergisi* 44/2 (2015): 323.

³³ Mehmet Özkan, *XVI. Yüzyıl Osmanlı Âlimi ve Fakihi Muhammed Birgivi'nin Fikhî Meselelere Yaklaşımı* (Bursa: Emin Yayınları, 2016), 46-48.

³⁴ Birgivi'nin hayatı ve eserlerine dair mesela bk. Özkan, *XVI. Yüzyıl Osmanlı Âlimi ve Fakihi Muhammed Birgivi'nin Fikhî Meselelere Yaklaşımı*, 27-106; Martı, Huriye. *Birgivi Mehmed Efendi*. Ankara: y.y., 2008; Yüksel, Emrullah. "Birgivi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 6: 191-194. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.

yapmıştır. Vaazlarında insanları bid'atlerden uzaklaştırmak için gösterdiği çabadan yeterli netice alamadığını görmesi üzerine İstanbul'a dönmüş ve Bayramiyye Tarikatına intisap edip inzivaya çekilmiştir. Bir süre sonra, Şeyhi Abdullah Karamânî'nin talebi üzerine, II. Selim'in hocası olan Ataullah Efendi'nin memleketi Birgi'de³⁵ yaptırdığı medreseye müderris olarak tayin edilmiştir. Hayatının uzun bir kısmını burada geçirdikten sonra, 1573 yılında İstanbul'a yaptığı bir yolculuk esnasında vefat etmiş ve Birgi'de defnedilmiştir. Cenaze namazı, kendisine birçok konuda red-diye yazdığı Ebüssuûd Efendi tarafından kıldırılmıştır.

Para vakfı tartışmasına, genç yaşından dolayı gecikmeli olarak dâhil olan Birgivî, bu konuyu yazdığı birkaç risale ve kitabında gündeme getirmiştir. Önce bu eserler ve içerikleri hakkında bilgi verilecek, ardından konuya dair genel bir değerlendirmede bulunulacaktır.

3.1. Birgivî'nin Konuya Yer Verdiği Eserleri

3.1.1. *İnkâzü'l-hâlikîn ve Hâşiyetü İnkâzü'l-hâlikîn*

İnkâzü'l-hâlikîn (إنقاذ المالكين) risalesinin yazılış tarihi, sonundaki ferağ kaydına göre 967/1560'tur.³⁶ 1548'de resmi emir ile para vakıflarına izin verildiği göz önüne alınırsa, bu emirden 12 sene sonra yazıldığı anlaşılmaktadır. Çok sayıda yazması bulunan bu risâle ve hâşiyesi, Osmanlı döneminde başka bir eserin kenarında neşredilmiş,³⁷ Hamdî Abdülmecîd es-Selefi³⁸ ve Hüsameddin b. Mûsa Affâne³⁹ tarafından ise ayrı ayrı yayımlanmıştır.

Eser, niyet ve ihlasın önemi, rıyanın kötülüğü ile ücret karşılığı Kur'an okumanın ve ibadetin caiz olmadığını, bu amaçla para verenin sevap kazanmadığını göstermek amacıyla kaleme alınmıştır. Bazı insanlar geliriyle Kur'an okunup ruhlarına bağışlanması amacıyla para vakfı kurduklarından, 'akçe vakfetmenin' geçersizliği üzerinde de durulmuştur. Risalenin sonunda ek olarak açılan bir başlık (*teznîb*) altında ise, bu amaçla yapılan para vakfının sıkıntılı yönleri ve yol açtığı sorunlar dört madde halinde zikredilmiştir. Buna göre:⁴⁰

a. Dirhem ve dinarların vakfedilmesi, Züfer'den gelen zayıf görüş dışında caiz değildir. Züfer'e göre ise vakıf işlemi bağlayıcı değildir. Kadı'nın

³⁵ Birgi, günümüzde İzmir'in Ödemiş ilçesine bağlı bir kasabadır.

³⁶ Ayrıca bk. Kâtip Çelebi, *Keşfu 'z-zunûn an esâmi'l-kütübi ve 'l-funûn*, nşr. Şerafettin Yaltkaya - Kilisli Rifat Bilge (İstanbul: y.y., 1971), 1: 183.

³⁷ Birgivî, Muhyiddîn Muhammed b. Pir Ali. *İnkâzü'l-hâlikîn (Şerhu şir'ati'l-İslâm adlı eserin kenarında)*. İstanbul: İkdâm Matbaası, 1326.

³⁸ Birgivî, Muhyiddîn Muhammed b. Pir Ali. *İnkâzü'l-hâlikîn (İkâzu'n-nâimin ile birlikte)*. Thk. Hamdi Abdülmecid es-Selefi. Riyad, 1999.

³⁹ Birgivî, Muhyiddîn Muhammed b. Pir Ali. *İnkâzü'l-hâlikîn*. Thk. Hüsameddin b. Mûsa Affâne. Kudüs, 2002.

⁴⁰ Birgivî, *İnkâzü'l-hâlikîn*, thk. Hüsameddin b. Mûsa Affâne (Kudüs: y.y., 2002), 124-126.

hüküm vermesiyle de bağlayıcı hale gelmez. Dolayısıyla kişi hayatta iken bu paranın zekatını vermeli, ölünce de bu mal varislerine intikal etmelidir. Bunların hiçbiri gerçekleşmediğine göre, bunun vebali vakfedene kişiye aittir.

b. Bu paralar, sünnette yasaklanan ve Hanefi fıkıh kitaplarında mekruh görülen *îne* yoluyla işletilmektedir.

c. Bu işlemlerle uğraşanların, fıkıh kitaplarında mekruh görülen *îne* şeklini dahi bilmemeleri sebebiyle 'menfaat sağlayan karz' kapsamında bu getiri ribâ olmaktadır ve üstelik elde edilen kâr da vakfedene değil kayyım/mütevelliye ait kabul edilmektedir.

d. Bu amaçla para vakfedenler, din istismarına (*el-eklü bi'd-dîn*) ve Kur'an ile dalga geçilmesine sebep olmaktadır.

Bu risalenin bizzat müellif tarafından yapılmış muhtasar Türkçe çevirisi de mevcuttur. Ancak bu çeviri, asıl metinden daha kısadır ve daha ziyâde hâşiye kısmının çevirisi konumundadır.⁴¹ Müellif, yukarıda bahsettiği para vakfi kaynaklı sorunlara Türkçe çeviride de yer vermiştir. On beş kadar yazma nüshası Türkiye kütüphanelerinde mevcuttur.

3.1.2. *Îkâzü'n-nâimîn ve ifhâmu'l-kâsırîn ile Hâşiyesi*

Îkâzü'n-nâimîn (إيقاظ النائمین) risalesinin yazılış tarihi, sonundaki ferağ kaydına göre 972/1565'tir.⁴² *İnkazü'l-hâlikîn*'den sonra, ibadet niteliğindeki fiiller karşılığında ücret alınması konusunda Ebüssuûd Efendi tarafından kendisine yöneltilen eleştirilere cevap amacıyla kaleme alınmıştır. Bu risâlesinde farklı bir usul takip ederek, 'şayet şöyle dersene, derim ki...' şeklinde soru-cevap yöntemini kullanmıştır. Birgivî, bu risalesi sebebiyle kendisine gelen yeni itirazları da 16 maddede toplayarak cevaplandığı ek bir hâşiye kaleme almıştır. Burada da, ilk risalede olduğu üzere dolaylı olarak para vakfi konusuna değinmiş ve buna karşı çıkmıştır. 1548'deki resmi emirden 17 sene sonra yazıldığı anlaşılmaktadır.

Çok sayıda yazması bulunması sebebiyle vaktiyle rağbet gördüğünü tahmin ettiğimiz bu risale ve hâşiyesi de, Hamdî Abdulmecîd es-Selefi tarafından *İnkazü'l-hâlikîn* ile birlikte yayımlanmıştır.⁴³

3.1.3. *es-Seyfü's-sârim fi ademi cevâzi vakfî'l-menkûl ve'd-derâhim*

es-Seyfü's-sârim (السيف الصارم), Birgivî'nin konuyla ilgili kaleme aldığı en son ve en geniş çalışmadır. Ebüssuûd efendinin para vakfını savunan risalesine reddiye niteliğindedir. Risâlenin sonundaki müellife ait ferağ

⁴¹ Martı, *Birgivî Mehmed Efendi*, 92-93.

⁴² Ayrıca bk. Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, 1: 214.

⁴³ Birgivî, Muhyiddîn Muhammed b. Pir Ali. *İnkazü'l-Hâlikîn (Îkâzu'n-nâimîn ile birlikte)*. Thk. Hamdi Abdülmecid es-Selefi. Riyad, 1999.

kaydından, 979/1571 yılında tamamladığı anlaşılmaktadır.⁴⁴ Bu tarih, 1548 tarihli emirden 23 yıl sonrasına ve Birgivi'nin 50 yaşındaki vefatından iki yıl öncesine tekabül etmektedir.

Bu risale, Ebüssuûd'un risalesi ve Birgivi'nin diğer iki risalesiyle birlikte Osmanlı son döneminde iki defa yayımlanmıştır. Bunlardan ilki, toplam dokuz risaleyi kapsayan İstanbul 1280 (?) tarihli bir taşbaskıdır. Bu taşbaskıda epeyce yazım hatası mevcuttur.⁴⁵ Diğeri ise, Seyyid Alizâde'ye ait *Şerhu Şir'ati'l-İslâm* isimli eserin kenarında yer almaktadır. İstanbul'da İkdam Matbaası tarafından 1326 tarihinde yayınlanmıştır. Bu baskıda, 435-573. sayfaların kenarda üst kısımda Ebüssuûd'un metni, onun altında ise Birgivi'nin reddiyesi yer almaktadır. Risalenin kütüphanelerde çok sayıda yazma nüshası da mevcuttur.

Birgivi, risalenin girişinde ifade ettiğine göre, Ebüssuûd Efendinin para vakfını caiz gören ve bağlayıcı kabul eden risalesindeki görüşünün hatalı olduğunu insanlara ve yöneticilere açıklaması gerektiğini düşünmüş ve bu sebeple bu risalesini kaleme almıştır. Ona göre, birilerinin bu görüşe karşı çıkması, cehalet, korkaklık veya zayıflık nedeniyle pek muhtemel değildir. Hâlbuki bildiği doğruları gizleyip vebale girmek ve 'nehyi ani'l-münker' amacıyla kendisi gerek kalemi gerekse de diliyle bu hataya engel olmaya çalışacaktır. Birgivi amacını, söz konusu fetvaya dayanarak sevap kazanmak amacıyla para vakfedilmesini ve aynı fetvaya dayanarak hâkimlerce hüküm verilmesini engellemek olarak açıklamaktadır.⁴⁶

Birgivi, Ebüssuûd'un risalesindeki görüşlerini 'kavluhû' şeklinde aktararak bunları eleştirmektedir. Bazı alıntılarının ve eleştiri noktalarının tam olarak anlaşılması için Ebüssuûd'un metnine de müracaat etmek gerekmektedir. Birgivi, Ebüssuûd ve para vakfını savunanlar için zaman zaman ağır ifadeler de kullanmıştır. Zaten risâlenin Türkçe 'keskin kılıç' anlamına gelen ismi de müellifin üslubuna dair bir fikir vermektedir.

Risalenin sonunda 'tenbih' başlığı altında, paranın vakfedilmesinin batıl olduğunu açıkça ispatladığını belirtmekte ve bu tür vakfın yol açtığı fesâdı altı madde halinde sıralamaktadır.

3.1.4. et-Tarîkatu'l-Muhammediyye

Bu eser, Birgivi Mehmed Efendi'nin kitap ve sünnet çerçevesinde ahlâkî konulara dair kaleme aldığı meşhur eseridir. Telif tarihi, 980/1572'dir. Eser, müellif tarafından üç ana bölüme (bâb), her bölüm de

⁴⁴ Ayrıca bk. Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-zunûn*, 2: 1017.

⁴⁵ Elindeki diğer bazı kaynaklarla birlikte, bu nüshanın resimlerini benimle paylaşan Doç. Dr. Emrullah Dumlu'ya teşekkürlerimi ifade etmek isterim.

⁴⁶ Birgivi, *es-Seyfü's-sârim*, 164.

üç alt bölüme (fasıl) ayrılmıştır. Eserin son bâbının son fasılı, “bazı kişilerin Allah’a yakınlık vesilesi konumunda bulunduğunu zannederek öne çıkardığı bid’atler” ile ilgilidir. Birgivî’ye göre, bir kimsenin vefatından sonra kendisine bağışlanması için Kur’an okunması, nâfile namaz kılması, tesbih çekilmesi, kelime-i tevhid ve salavat getirilmesi amacıyla vakıf kurması (özellikle para vakfi) veya bunu vasiyet etmesi bu kapsamdadır. Müellif bu fiillerin günah, bu tür vasiyetlerin bâtil, bunlardan alınan paraların ise haram olduğunu ifade etmiştir. Para vakıflarının geçersizliği konusunda daha detaylı bilgi için okuyucuyu yukarıda zikrettiğimiz risalelerine yönlendirmiştir.⁴⁷

3.2. Birgivî’nin es-Seyfü’s-Sârim’deki Eleştiri ve İtirazları

Birgivî, bu risalesinde Ebüssuûd’dan alıntı yoluyla görüşlerini tek tek ele alarak cevap vermekte, böylece para vakıflarına ve Ebüssuûd’un bu konudaki görüşlerine karşı çıkmaktadır. Bu konuda son derece uzun ve detaylı itiraz ve eleştiriler ortaya koymaktadır. Biz burada başlıca itiraz noktalarına işaret etmek ve Birgivî’nin kendi görüşünü desteklemek için gösterdiği delil ve gerekçelerinden bazılarını özet olarak yer vermek istiyoruz:

1. Birgivî, para vakıflarının cevazına dair zikredilen rivayetlerin sıhhatine ve hükme delaletine itirazlarda bulunur. Mesela Zühri’nin para vakfını sahih gördüğüne dair rivayet, Birgivî’ye göre para vakfına delalet etmez. Zira rivayette geçen *ca’l*, “Allah yolunda” ve “müslümanlara sadaka” lafızları, vakfa işaret etse de hiçbirisi tam olarak vakıf akdini karşılamaz. Hanefi kaynakların da işaret ettiği üzere, söz konusu lafızlardan “adak” anlamını çıkarmak daha uygundur. Buhârî bu rivayete sadaka konusunda da yer vermiştir. İbn Hacer (ö. 852/1449) de burada kastedilenin sadaka olduğunu ifade etmiştir.⁴⁸ Yine Züfer’den tecvize dair nakledilen rivayet de zayıftır ve öğrencisi Muhammed b. Abdullah el-Ensârî dışında kimseden gelmemiştir. Kaldı ki fıkıh kitaplarında çok sayıda zayıf rivayete de yer verilmiştir. Mezhep imamlarından bunun caiz olmadığına dair güvenilir rivayetler varken bunlara itibar edilmez.⁴⁹

2. Birgivî’nin temel itirazlarından birisi örfün bu konuya etkisi hakkındadır. Ona göre, paranın vakfedilmesinin örf haline gelmesi halinde, İmam Muhammed’in koyduğu *teâruf* kriteri çerçevesinde vakfedilmesinin caiz olacağı iddiası geçersizdir. İmam Muhammed, “mâ” ismi mevsulüyle bütün şeyleri kastetmiş gibi görünse de, aslında bu ifade Hz. Peygamber döneminden kendi zamanına kadar örf haline gelen şeyleri kapsar. İstisnâ akdini örnek olarak vermiş olması da buna işaret eder. Yoksa

⁴⁷ Birgivî, *et-Tarîkatü’l-Muhammediyye*, 563.

⁴⁸ Birgivî, *es-Seyfü’s-sârim*, 165 vd.

⁴⁹ Birgivî, *es-Seyfü’s-sârim*, 175.

insanların ileride örf haline getireceği şeyler bu kapsamda değildir çünkü cevaza dair icma/ittifak, ictihad asrından sonra gerçekleşemez. Birgivî bu görüşünü desteklemek için Hanefi kaynaklardan örnekler ve deliller sunar. Mesela kitapların vakfedilebileceği hükmü Hanefi mezhebinde daha sonra gündeme gelmiştir ve ilmi eserlerin vakfedilmesinin “öğrenim, öğretim ve kıraat yönleriyle dini ayakta tutma özelliklerinden dolayı mushafların hükmüne ilhak yoluyla” caiz hale geldiği ifade edilmiştir. Bunlar “dini ayakta tutma konusundaki ortak nitelik” sebebiyle ‘ilhak’ yoluyla mushaflara eklendiğine göre, ilmi kitaplar aslında İmam Muhammed’in ifadesine dâhil değildir. Birgivî, daha önce karşılaşılan menkul vakıf örnekleri üzerinden de bu konuda örfün konumunu sorgular ve kendi görüşünü savunur.⁵⁰

3. Birgivî’nin diğer esaslı bir itirazı da, vakıfta ebedilik (te’bîd) ve vakfedilen malın bekâsı açısındandır. Para vakfının te’bîd şartını sağlamadığını birçok açıdan ispatlamaya çalışır. Te’bîd şartını içeren rivayetlerin Hz. Peygamberden sahih ve müstefiz olarak nakledildiğini söyler. Ona göre, teârufu dayanak olarak kabul etsek bile paranın vakfı caiz olmaz; çünkü paralar te’bîd şartını taşımadığı için bunların vakfı batıldır. Ebû Yûsuf te’bîd şartını nass sebebiyle, İmam Muhammed ise bu şartı belli örneklerde ‘amelî icmaya raci olan külli örf’e dayalı istihsan ile terk etmişlerdir. Parayı bu örneklerle ilhak etme imkânı yoktur. Çünkü nass veya teâmül sadece aslı bâki kalarak yararlanılan şeyler hakkında söz konusu olmuştur. Parayı bunlara kıyaslamak, iki müessir vasıf olan bekâ ve ebedilik vasıflarını yok saymak olacağından *kıyâs ma’al-fârıktır*. Ayrıca Züfer’in para ve mislî malların vakfını kabul ettiğine dair bize gelen rivayet, ebediliği mecaz olarak anladığına karine olsa da, bu görüş Hanefi mezhep imamlarından nakledilmemiştir ve ihtimal üzerine mezhep görüşü sabit olmaz. Birgivî’ye göre, diğer mezhep imamları da, aynı baki kalarak kendisinden faydalanılan menkullerin vakfını caiz görmüşler, paranın vakfını caiz görmemişlerdir. Bu da onlar tarafından da paranın diğer menkul mallarla eşit görülmediğini göstermektedir.

Ebüs-suûd’un paranın hükmü bekâsını ifade etmek üzere yaptığı “millsillerin bekası, aylarının bekası menzilesine tenzil olunur” şeklindeki açıklaması, Birgivî açısından ikna edici değildir. Böyle bir takdir ancak zaruret halinde gündeme gelir, hâlbuki para vakfı konusunda bir zaruret söz konusu değildir. Para ve diğer malların ebedilik açısından benzer olduğu, sadece değişim hızının farklı oluşu üzerinden yapılan savunma zayıftır; çünkü hızın yavaş oluşu te’bîd şartına daha uygundur. Birgivî’ye göre Ebüsuûd, gerçekte var olmayan bir vakfı delillerle ispatlamaya çalışmaktadır.⁵¹

⁵⁰ Birgivî, *es-Seyfü’s-sârim*, 167 vd.

⁵¹ Birgivî, *es-Seyfü’s-sârim*, 170 vd.

4. Birgivî'nin diğer bir itiraz noktası, para vakıflarının tesciline dairdir. Ebüssuûd, mütevellî ve vâkıfın mahkemeye müracaat etmesiyle para vakfının kadı tarafından tescil edileceğini belirterek, bu bağlamda muhtemel bir yargılama olayında Züfer'in görüşüne göre vakfın sıhhatine; İmameyn'in görüşüne göre de vakfın lüzûmuna karar verileceğini ifade etmiştir. Birgivî, böyle bir kararda birbirine zıt iki görüşün tek meselede cem edildiğini ifade etmektedir. Halbûki yargılamaya dair bir meselede farklı görüşlerin cem edilmesi (telfîk) caiz değildir.⁵²

İmam Birgivî *es-Seyfû's-sârim* risalesinin sonunda, "tenbîh" başlığı altında, para vakfının batıl olduğunun böylece ortaya çıktığını söylemekte ve mevcut para vakıfları uygulamasının şu sakıncalarını gündeme getirmektedir:⁵³

1. Nakit paranın vakfı sahih olmadığı halde, bu durum göz önüne alınmadığı için birçok hak ihlali oluşmaktadır. Kişinin mülkünde kalmaya devam ettiği halde, vakıf malı zannedildiği için bu paranın zekâtı verilmez; bu mal hakkındaki miras ve vasiyet hükümleri uygulanmaz. Bu sebeple hak sahiplerine haksızlık yapılmış olur.

2. Vakfedenin pişman olup vakfından dönmek istemesi durumunda veya vâkıf vefat edip de vârislerin vakfa razı olmamaları durumunda, hâkim vakfın feshedilmesine izin vermez. Bu şekilde, mal sahiplerinin malı haksız yere ellerinden alınmış olur. Vakıfta ücretle görevli kişiler başkasının malını haksız yere yemiş olurlar.

3. Parayı vakfeden sonradan fakir duruma düşebilir. Yaptığı vakfın geçersiz olduğunu bilmediği için, parasının olmadığını ve kendisinin kurban, fitır sadakası ve nafaka gibi yükümlülüklerden sorumlu olmadığını; zekât yardımı almasının helal olduğunu zanneder. Böylece büyük günaha düşer.

4. Nakit para vakıflarının işletilmesi, *mudârabe*, *bidâa* veya *muâmele-i şer'iyye* (beyu'l-îne) yoluyla olur. Zamanımızda üçüncü seçenek yaygındır. Oysa bu usul, Hz. Peygamber'in zemmettiği bir usul olup ulema tarafından kerih görülmüştür. "Beyu'l-înenen uzak durun. Zira o lanetlenmiştir." denilmiştir.

5. Mütevellilerin çoğunluğu cahil kimseler olduğu için kitaplarda zikredilen îne satışının meşru şekillerini bilmezler. Vakıf paralarını karz veya satım akdi şeklinde işletirler. Halbuki menfaat sağlayan her karz işlemi ribadır. Bazıları da fasık kişilerdir, umursamadan ribâlî işlem yaparlar. Bunu da vakıf görevlilerine verirler ve onlar da faiz yemiş olurlar.

⁵² Birgivî, *es-Seyfû's-sârim*, 191 vd.

⁵³ Birgivî, *es-Seyfû's-sârim*, 194-195.

3.3. Genel Değerlendirme

Para vakıflarının cevazı ve bağlayıcılığı konusundaki görüş farklılığı, tarafların geçmiş fakihlerin görüşlerini farklı anlama ve yorumlamadan kaynaklanmıştır. İki taraf da iddialarını çok detaylı delillerle ortaya koymuş ve karşı iddia sahiplerinin görüşünü çürütmeye gayret etmiştir. Tartışma daha ziyade Hanefi mezhebindeki görüş ve rivayetlere dayalı olarak ilerlemiştir. Zaten Hanefi mezhebinin devletin resmi mezhebi olduğu bu dönemlerde, bunun dışında bir seçenek de pek muhtemel değildir.

Birgivî'nin temel eleştiri konularından birisi olan örfün menkul malların vakfını caiz hale getirmesi konusunda, bu örfü mezhep imamları dönemi ve öncesiyle sınırlandırarak örfün fıkha etkisini fazla sınırlı tuttuğu ve değişime açık bu bölgeyi durağan hale getirdiği görülmektedir. Bu anlamda Ebüssuûd Efendi'nin örf anlayışının ve risalesinde yer verdiği örf tasnifinin daha isabetli olduğu söylenebilir.

Birgivî'nin ebedilik ve bekâ şartı konusunda da gereğinden fazla sıkı davrandığı kanaatindeyiz. Hakiki bekâ yerine aslı tüketilip yenisi yerine konan mallarda hükmi/manevi bekâdan bahsetmek pekâlâ mümkündür. İslam'ın vakıf anlayışına ve bu konudaki maksadına aykırı bir durum da söz konusu değildir.

Paranın vakfedilemeyeceğini gösteren kat'î bir delil yoktur. Gerek Hanefi mezhebi içinde gerekse de diğer mezheplerde, olumlu bakan görüşler mevcuttur. Bu durumda, aslında her iki tarafın yorumu da tercihe şayan olabilirdi. Ancak Ebüssuûd'un yorumu ve yaklaşımı toplumsal ihtiyaca dayalı olarak oluşmuş olan toplumsal örf ve âdete mutabık olduğu için uygulama alanı bulmuş, diğer görüş ise azınlıkta kalarak destek bulamamış, ancak entelektüel tarihte yerini alabilmiştir. Gerçekten de, tarihi süreçte para vakfına karşı çıkanların sayısı, para vakfını destekleyenlere nazaran oldukça sınırlı sayıda olmuştur. Birgivî'den sonra bu konuları gündeme getiren hiç kimse de -tespit edebildiğimiz kadarıyla- yoktur.

Ebüsuûd Efendi, para vakfının cevazı konusunda İmam Muhammed'in teâruf anlayışını meşruiyet temeli açısından şahsen yeterli görse de, tenkitlerin bertaraf edilmesi ve ittifaka dayalı bir hüküm oluşturmak için şöyle bir yol önermiştir: İmam Züfer'in görüşü esas alınarak vakfiyeler düzenlenmiş, mahkemeler de gerektiğinde Züfer'in görüşüne göre vakfın sıhhatine; İmâmeyn'in görüşüne göre de vakfın lüzûmuna karar vermiştir.⁵⁴ Yine uygulamada paralar sıklıkla bir akara tabi olarak vakfedilir ve vakıfname her ikisi için birlikte düzenlenirdi. Böylece tebean cevaz görüşünün de kapsamına girilmiş bulunurdu.⁵⁵ Dolayısıyla cevaz imkânı veren birçok şart aynı anda sağlanarak para vakfı uygulamasının

⁵⁴ Kurt, *Para Vakıfları*, 20-21; Dumlu, "Para Vakıfları Etrafında Cereyan Eden Tartışmalar", 323.

⁵⁵ Döndüren, *Günümüzde Vakıf Meseleleri*, 89.

meşruiyet temeli güçlü tutulmaya çalışılmıştır.

Kanaatimizce konunun asıl can alıcı kısmı, Birgivî'nin her iki risalesinin sonunda gündeme getirdiği, ancak Ebüssuûd gibi para vakfını savunan ulemanın üzerinde durmadığı husus, para vakıflarının işletilmesi meselesidir. Gördüğümüz kadarıyla, bu yön üzerinde Birgivî dışında duran olmamış, taraflar sürekli para vakfının meşruiyet ve bağlayıcılığı üzerinde imal-i fikirde bulunmuşlardır. Bu konunun yazılı olarak gündeme geldiği tek yer, ilginç bir şekilde, 1548'de para vakıfları yasağını kaldıran fermanıdır. Bu fermanla, vaktiyle Çivizâde'nin delaletiyle para vakıflarının yasaklanmasının üç gerekçesi zikredilmiştir: Bunlar, para vakfına ce vaz veren görüşün zayıf oluşu, tescilinin mümkün olmayışı ve mütevellilerin muamelelerini İslam'a uygun yapmayışları sebebiyle ribâyâ düşülmesidir.⁵⁶ Elbette bu ferman, söz konusu gerekçeleri yalnızca önceki yasağın gerekçesine işaret etmek için zikretmiş, yoksa yasağın devamı konusunda kayda değer bulmamıştır.

Para vakıflarının işletilme yöntemi olarak teoride, *karz-ı hasen*, *mudârabe* ve *bidâ'a* seçenekleri zikredilse de, pratikte *muâmele-i şer'iyye*, *bey' bi'l-vefâ* ve *bey' bi'l-istiğlâl* büyük yekûnu teşkil etmiştir. 18. yüzyıl Üsküdar para vakıfları üzerine yapılan bir araştırma,⁵⁷ bu vakıflarda büyük oranda *muâmele-i şer'iyye* ve yüksek miktarlardaki ikrazlarda teminat özelliği sebebiyle *bey' bi'l-istiğlâl* yöntemlerinin kullanıldığını göstermiştir. Diğer birçok araştırmadan elde edilen veri de bu bulguyu teyit etmektedir.⁵⁸

Hamdi Döndüren'in de dikkat çektiği üzere, "murâbaha-i şer'iyye" ve "muâmeleyi mer'iyye" yoluyla işletilen para vakıflarının yöntemi, günümüz katılım bankalarının murabaha işlemlerine oldukça benzemektedir.⁵⁹ Gerek kullanılan yöntemin toplam içindeki oranı, gerekse bu yöntemin meşruiyet tartışması açısından ciddi bir benzerlik söz konusudur. Döndüren'e göre, para vakıflarında görülen İslam'a aykırı bazı uygulamaları mütevellilerin iş bilmeyişine hamletmek gerekir. Ayrıca bazı hukuk terimlerinin yanlış anlaşılması ve yorumlanması da bu izlenimde etkili olmuştur.⁶⁰ Muâmele-i şer'iyyenin uygulama biçiminin detayları; bu yöntemin niçin en yoğun kullanılan finansal enstrüman olduğunun tarihi ve iktisadi sebepleri başka araştırmaların kapsamına gireceğinden, bunun üzerinde burada durmayacağız.

Bu tartışmalardan bir asır kadar sonra yaşamış olan Kâtip Çelebi (ö.

⁵⁶ Özcan, "Para Vakıflarıyla İlgili Önemli Bir Belge", 109.

⁵⁷ Süleyman Kaya - Muhammed Emin Durmuş, İsmail Bektaş, "Muhasebe Kayıtları Işığında 18. Yüzyıl Para Vakıflarının Nakit İşletme Yöntemleri", *Uluslararası İslam Ekonomisi ve Finansı Araştırmaları Dergisi* 3/3 (2017): 50-62.

⁵⁸ Bk. Kurt, *Para Vakıfları*, 26-27.

⁵⁹ Döndüren, *Günümüzde Vakıf Meseleleri*, 182-183.

⁶⁰ Döndüren, *Günümüzde Vakıf Meseleleri*, 183-184, 87-88.

1067/1657), *Mîzânü'l-hak* isimli eserinde meselenin toplumsal yönüne vurgu yapmaktadır. Kâtip Çelebi'ye göre Birgivî, son derece muttaki ve müteşerri bir âlim olmakla birlikte, tarih kitaplarını incelememişti, para vakfının tarihi boyutuna ve toplumun içinde bulunduğu şartlara yeterince vakıf değildi. Şeyhülislâm Ebüssuûd Efendi'ye ısrarla karşı durmayı tercih etmiş ve aşırıya varan bir tutum sergilemişti. Onun bütün bu gayreti ve katlandığı zorluğa rağmen, toplumun örf ve âdetine karşı çıkması bir fayda sağlamamıştı.⁶¹ Kâtip Çelebi'nin bu tespitine ancak kısmen katılmak mümkündür. Birgivî'nin risalelerine bakıldığında aslında tarih ve toplumu gayet iyi bildiğini ancak yanlış gördüğü hususlara fitratı ve sorumluluk hissi gereği sessiz kalamadığını söylemek daha doğru olacaktır.

SONUÇ

İslam tarihinde ilk defa Osmanlı devletinde uygulandığı bilinen para vakıfları, bir nevi kredi müessesesi gibi çalışmışlardır. Bir taraftan fakirler, esnaf, büyük tacirler ve çeşitli kamu kuruluşlarının nakit para ve finansman ihtiyacı karşılanırken, aynı zamanda piyasanın canlanmasına da katkıda bulunmuşlardır.

Para vakıfları Osmanlı toplumunda finans ihtiyacını sağladığı ve elde edilen kârlarla çeşitli toplumsal hizmetler görüldüğü için devlet adamları, şeyhülislam ve halk tarafından desteklenmiştir. Osmanlı toplumunda ihtiyaca dayalı olarak yerleşmiş bir geleneğe sahip olması sebebiyle, az sayıda karşı çıkan zatın itirazları bu müesseseyi ortadan kaldırmak için yeterli olmamıştır. Ayrıca bir müessese olarak sağlam hukuki temellere dayandırıldığı ve kayıtları tutulduğu için her zaman denetlenmesi mümkün olmuştur.

Birgivî, para vakfının gerek teorik boyutuna gerekse de Osmanlı'daki işletilme biçimine temelden karşı çıkmış, söz konusu uygulamaların faiz işlemi olduğunu vurgulamış, din adamlarını ve halkı şiddetle uyarmıştır. Birgivî'ye göre para vakıfları hayır amaçlı olarak teveccüh görse de, birçok hak ihlali ve yanlış a yol açmaktadır. Sevap elde etmek amacıyla girilen para vakfetme işlerinin, kişiye günah kazandırması kaçınılmazdır. Birgivî'nin bu ve diğer konularda sert davranmasının ve ısrarının nedeni, bu görevi kendisi açısından emr-i bi'l-ma'rûf nehy-i ani'l-münker kapsamında görmesidir.

Birgivî ve daha önce Çivizâde gibi zâtların şiddetli itirazları, Osmanlı'da paranın vakfedilmesi uygulamasının sona ermesine yol açmamıştır. Devlet ve toplumun finansman ihtiyacını karşılayan ve örf haline gelip

⁶¹ Katip Çelebi, *Mizanü'l-hak fî ihtiyârî'l-ehak (İslam'da tenkit ve tartışma Usulü)*, haz. Süleyman Uludağ - M. Kara, İstanbul, 1990, 133-136, 228-229. (Nakleden: Kâşif Hamdi Okur, "Para Vakıfları Bağlamında Osmanlı Hukuk Düzeni ve Ebüssuûd Efendinin Hukuk Anlayışı Üzerine Bazı Değerlendirmeler", *Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4/7-8 (2005): 55-56)

yaygınlaşan bu vakıf uygulamasının terk edilmesi de, dönemin şartları itibariyle pek mümkün olmamıştır. Tespitlerimize göre Birgivî, paranın vakfedilebilmesine karşı çıkan son Osmanlı âlimidir. Kendisinden sonra paranın vakfedilebileceğine yapılmış bir itiraz bilinmemektedir. Ancak para vakıflarının *muâmele-i şer'iyye* veya *bey bi'l-istiğlâl* gibi faize benzer yöntemlerle işletilmesi, sonraki dönemlerde de itirazlara konu olmuştur.⁶² Sonraki dönemde tartışılan husus paranın vakfedilebilmesi değil, işletilme biçimidir. Kanaatimizce konu, para vakfı kurmanın cevazı yerine, daha ziyade işletilme yöntemi açısından ele alınabilseydi, belki farklı bir sonuçla karşılaşmak mümkün olabilirdi.

Doğrusunu en iyi Allah bilir.

KAYNAKÇA

- Akgündüz, Ahmet. *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri*. 9 Cilt. İstanbul: Fey Vakfı Yayınları, 1990.
- Bilmen, Ömer Nasuhi. *Hukûk-ı İslâmiyye ve Istilahât-ı Fikhiyye Kâmûsu*. İstanbul: y.y., ts.
- Birgivî, Muhyiddîn Muhammed b. Pir Ali, *Risale li ibtâli vakfî'n-nukûd*, İstanbul, 1240.
- Birgivî, Muhyiddîn Muhammed b. Pir Ali, *es-Seyfû's-sârim fî ademi cevâzi vakfî'l-menkul ve'd-derâhim*, (Taşbaskı dokuz risale kapsamında). İstanbul: y.y., 1280.
- Birgivî, Muhyiddîn Muhammed b. Pir Ali. *İnkâzü'l-hâlikîn*. Thk. Hüsameddin b. Mûsa Affâne. Kudüs: y.y., 2002.
- Birgivî, Muhyiddîn Muhammed b. Pir Ali. *et-Tarîkatü'l-Muhammediyye ve's-sîratü'l-Ahmediyye*. Thk. Muhammed Rahmetullah Nedvî. Dimeşk: y.y., 1432/2011.
- Burhâneddin el-Buhârî, Burhâneddin (Burhanü's-şeria) Mahmud b. Ahmed Merğînânî. *el-Muhîtu'l-burhânî fî'l-fikhi'n-Nu'manî*. Thk. Abdulkerîm Sâmi el-Cundî. 9 Cilt. Beyrut: y.y., 1424/2004.
- Derdîr, Ebu'l-Berekât Sîdî Ahmed b. Muhammed. *eş-Şerhu's-sağîr alâ Akrabi'l-mesâlik ilâ mezhebi'l-İmâm Mâlik*. Nşr. Ahmed Sa'd Ali. 2 Cilt. Kahire: el-Bâbî el-Halebî, 1372/1952.
- Döndüren, Hamdi. *İslâm Hukukuna Göre Günümüzde Vakıf Meseleleri*. İstanbul: Erkam Yayınları, 2016.
- Dumlu, Emrullah. "XVI. Yüzyıl Osmanlı Uleması Arasında Para Vakıfları Etrafında Cereyan Eden Tartışmalar (Ebussuûd, İbn Kemal - Çivizâde, Birgivî)". *İlahiyat Tetkikleri Dergisi* 44/2 (2015): 303-337.
- Günay, Hacı Mehmet. "Vakıf". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 42: 475-479. Ankara: TDV Yayınları, 2012.
- İbn Âbidîn, Muhammed Emin b. Ömer. *Hâşiye Reddül-muhtâr ale'd-Dürri'l-muhtâr şerhu Tenviri'l-ebâr*. 8 Cilt. İstanbul, 1985.
- İbn Kudâme, Muvaffakuddîn Ebu Muhammed Abdullah b. Ahmed. *el-Muğnî*. 9 Cilt. Kahire: y.y., 1968.
- İpşirli, Mehmet. "Şeyhülislâm". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 39: 91-96. İstanbul, TDV Yayınları, 2010.

⁶² Konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Süleyman Kaya, "17. Yüzyıl Sonlarında Muhalif Bir Metin: Muhammed b. Hamza el-Aydî'nin Bey'u'l-İne Risalesi", *Divan Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi* 14/26 (2009): 97-112.

- Karâfi, Ebu'l-Abbâs Şehabeddin Ahmed b. İdrîs (684/1285). *ez-Zehîra*. Thk. Muhammed Haccî. 14 Cilt. Beyrut: y.y., 1994.
- Karataş, Hasan. "The Cash Waqfs Debate of 1545-1548: Anatomy of a Legal Debate at the Age of Süleyman the Lawgiver". *İnsan ve Toplum* 1/1 (2011): 45-66.
- Kaya, Süleyman - Durmuş, Muhammed Emin - Bektaş, İsmail. "Muhasebe Kayıtları Işığında 18. Yüzyıl Para Vakıflarının Nakit İşletme Yöntemleri". *Uluslararası İslam Ekonomisi ve Finansı Araştırmaları Dergisi* 3/3 (2017): 50-62.
- Kaya, Süleyman. "17. Yüzyıl Sonlarında Muhalif Bir Metin: Muhammed b. Hamza el-Aydî'nin Bey'u'l-İne Risalesi". *Divan Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi* 14/26 (2009): 97-112.
- Kâtip Çelebi, Hacı Halife Mustafa b. Abdullah el-İstânbûlî (1067/1657). *Keşfu'z-zunûn an esâmi'l-kütûbi ve'l-funûn*. Nşr. Şerafettin Yaltkaya - Kilisli Rifat Bilge. 2 Cilt. İstanbul: y.y., 1971.
- Kudûrî, Ebu'l-Hasen Ahmed b. Muhammed. *et-Tecrîd: el-Mevsûatü'l-fıkhiyyetü'l-mukârane*. Thk. Muhammed Ahmed Sirâc - Ali Cuma. 12 Cilt. Kâhire: y.y., 2004.
- Kurt, İsmail. *Para Vakıfları: Nazariyat ve Tatbikat*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 1996.
- Mandaville, Jon E. "Usurious piety: The Cash Waqf Controversy in the Ottoman Empire". *International Journal of Middle East Studies*, 10/3 (1979): 289-308.
- Martı, Huriye. *Birgivi Mehmed Efendi*. Ankara, 2008.
- Merğînânî, Burhânuddîn Ebu'l-Hasen Ali b. Ebû Bekir. *el-Hidâye şerhu Bidâyeti'l-mübtedî* (Fethu'l-Kadîr'le birlikte). 9 Cilt. Kahire: y.y., 1389/1970.
- Okur, Kâşif Hamdi. "Para Vakıfları Bağlamında Osmanlı Hukuk Düzeni ve Ebüssuûd Efendinin Hukuk Anlayışı Üzerine Bazı Değerlendirmeler". *Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4/7-8, (2005): 33-58.
- Ömer Hilmi Efendi. *İthâfu'l-ahlâf fi ahkâmi'l-evkâf*. İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1307.
- Özcan, Tahsin. *Osmanlı Para Vakıfları: Kanûnî Dönemi Üsküdar Örneği*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2003.
- Özkan, Mehmet. *XVI. Yüzyıl Osmanlı Âlimi ve Fakihi Muhammed Birgivi'nin Fikhî Meselelere Yaklaşımı*. Bursa: Emin Yayınları, 2016.
- Serahsî, Ebu Bekir Muhammed b. Ebû Sehl. *el-Mebsût*. 30 Cilt. Beyrut: y.y., 1414/1993.
- Şimşek, Mehmet. "Osmanlı Cemiyetinde Para Vakıfları Üzerine Münakaşalar". *AÜİFD* 27 (1985): 207-220.
- Şîrâzî, Ebu İshak Cemaleddin İbrahim b. Ali. *el-Mühezzeb*. 3 Cilt. Thk. Zekeriyya Umeyrat. Beyrut: y.y., 1995/1416.
- Trablûsî, Burhâneddin İbrahim b. Musa. *el-İs'âf fi ahkâmi'l-evkâf*. 2. Baskı. Mısır: y.y., 1320.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. *Osmanlı Tarihi*. 8 Cilt. Ankara: y.y., 1983.
- "Vakf", *el-Mevsûatü'l-fıkhiyye*. 44: 108-222. Kuveyt: Vezaratu'l-Evkaf ve's-Şuûni'l-İslâmîyye, 2006.
- Yüksel, Emrullah. "Birgivi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 6: 191-194. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.